

צער בעלי חיים

כִּי־תִרְאֶה חֲמוֹר שֶׁנֶּאֱדָר רֶבֶץ תַּחַת מְשָׁאוֹ וְחִדְלָתָּ מֵעֲזוֹב לוֹ עֲזוֹב תֵּעָזֵב עִמּוֹ: (שמות כג ה).¹

בבא מציעא לא ע"א, לב ע"ב – צער בעלי חיים מהתורה או מדרבנן

"עזוב תעזוב עמו", אין לי אלא בעליו עמו, שאין בעליו עמו מניין? תלמוד לומר: עזוב תעזוב, מכל מקום. "הקם תקים עמו" - אין לי אלא בעליו עמו, שאין בעליו עמו מניין? תלמוד לומר: הקם תקים, מכל מקום.² ולמה ליה למכתב פריקה ולמה ליה למכתב טעינה?³ - צריכי, דאי כתב רחמנא פריקה - הוה אמינא: משום דאיכא צער בעלי חיים, ואיכא חסרון כיס. אבל טעינה, דלאו צער בעלי חיים איכא ולא חסרון כיס איכא - אימא לא.⁴ ...

אמר רבא: מדברי שניהם נלמד: צער בעלי חיים דאורייתא.⁵ תדע דצער בעלי חיים דאורייתא, דקתני סיפא: רבי יוסי הגלילי אומר: אם היה עליו יתר [על] משאו - אין זקוק לו ... מכלל דתנא קמא סבר זקוק לו. מאי טעמא - לאו משום דצער בעלי חיים דאורייתא?⁶ ... תדע דצער בעלי חיים לאו דאורייתא, דקתני רישא: הלך וישב לו, ואמר לו הואיל ועליך מצוה לפרוק - פרוק פטור, שנאמר "עמו". ואי סלקא דעתך צער בעלי חיים דאורייתא, מה לי איתיה למריה בהדיה, ומה לי כי ליתיה למריה בהדיה?⁷ ...

... בהמת נכרי מטפל בה כבהמת ישראל. אי אמרת בשלמא צער בעלי חיים דאורייתא - משום הכי מטפל בה כבהמת ישראל. אלא אי אמרת צער בעלי חיים לאו דאורייתא, אמאי מטפל בה כבהמת ישראל? - התם משום איבה.⁸

תא שמע: אוהב לפרוק ושונא לטעון - מצוה בשונא כדי לכּוֹף את יצרו. ואי סלקא דעתך צער בעלי חיים דאורייתא, הא עדיף ליה! - אפילו הכי, כדי לכּוֹף את יצרו עדיף.⁹

¹ ובפסוק המקביל בפרשת כי תצא, דברים כב ד: "לֹא־תִרְאֶה אֶת־חֲמוֹר אֲחִיךָ או שורו נָפְלִים בְּדָרְךָ וְהִתְעַלְמַתְּ מֵהֶם הֵקֵם תְּקִים עִמּוֹ". האם התורה חסה כאן רק על האדם שנתקע בדרך ועל רכושו הנופל ומתפזר, או שמא גם על הבהמה?

² כאן אפשר לחשוב שהמחשבה היא על הבהמה, שהרי האדם איננו כאן, אבל המילה "עמו" עשויה ללמד שהמצווה היא עדיין על האדם ורכושו, גם אם איננו נוכח, והרי זה כמו השבת אבדה. ראו הפסוק בפרשתנו הקודם לזה שהבאנו בראש הדף: "כִּי תִפְגַּע שׁוֹר אֵיבֶךָ או חֲמֹרוֹ תֵּעָה הָשֵׁב תְּשִׁיבֵנּוּ לוֹ".

³ הגמרא שם מבינה שהפסוק בפרשתנו דן בפריקת המטען ואילו זה שבספר דברים בהטענתו. למה צריך את שניהם?

⁴ הסבר: אם התורה הייתה כותבת רק מצוות פריקה היינו חושבים שזה בגלל שיש שם הן צער בעל החיים והן חסרון כיס (הפסד כספי) של הבעלים. ולכן צריך גם לכתוב את מצוות טעינה. ולהלן שם מביאה הגמרא הבחנה דומה בין מצוות השבת אבדה ובין מצוות פריקה וטעינה, שבמצוות פריקה וטעינה יש שני סוגי צער: של הבעלים (צערא דמרה) ושל הבהמה (צערא דידה). לנושא [מצוות פריקה וטעינה](#) הקדשנו דף מיוחד בפרשה זו בשנה האחרת וכאן קצרנו ועלינו היישר לנושא של צער בעלי חיים.

⁵ "שניהם" כאן הם חכמים ור' שמעון שנחלקים אם מצוות טעינה היא בחינם (ללא תמורה מבעל החמור או הרכוש), או רק מצוות הפריקה שעליה אין מחלוקת שהיא בחינם. היות שצער בעלי חיים משמש בשלב מסוים של מהלך הסוגיה שם כטיעון לטובת שיטת חכמים שרק פריקה היא בחינם, מסכם רבא שלדין צער בעלי חיים עצמו כולם מסכימים שהוא אסור מדין התורה. מכאן גולש הדיון בדף לב ע"ב שם, לצער בעלי חיים אם הוא מהתורה (מדאורייתא) או רק מדברי חכמים (דרבנן). סוגיה זו היא מקור מרכזי לנושא צער בעלי חיים בהלכה.

⁶ ר' יוסי הגלילי סבור שאין חובה לסייע למי שמלכתחילה העמיס על החמור משא יתר, אך חכמים סבורים שיש חובה כזו. אפשרות אחת להסביר מחלוקת זו היא שהם נחלקים אם צער בעלי חיים הוא רק מדרבנן - זו שיטת ר' יוסי הגלילי ולפיכך אם הבעלים העמיס על החמור משקל יתר, אין חובה על אדם זר לפרוק ועוד בחינם, למרות שהחמור טובל. אבל לשיטת חכמים שחובה עליו לפרוק גם במקרה כזה, אין זה אלא משום שהם סבורים שצער בעלי חיים הוא מהתורה.

⁷ כאן יש ניסיון להוכיח שצער בעלי חיים אינו דין תורה. זאת, בשל הדין שאם הבעלים יושב בצד "ומזכה" את חברו במצוות הפריקה, אין חובה להיענות להתחכמות כזו. אבל אם צער בעלי חיים הוא דין תורה, אולי כן יהיה חייב! הבעלים אמנם מתחכם ועושה מעשה לא הגון, אבל החמור טובל! ראו תשובת הגמרא שם שאינו חייב לפרוק בחינם רק בשכר, ואם הבעלים לא ירצה לשלם לו, עדיין החמור טובל ואפשר שחובתו לפרוק בכל מקרה ויכול לתבוע את הבעלים שישב בצד שישלם לו.

⁸ כאן שוב מתהפך הגלגל לכיוון השני, אם יש חובה לסייע גם לבהמה של מי שאינו בידי ישראל, אז מן הסתם הסיבה היא שצער בעלי חיים הוא מהתורה, כי מה לי חמור של גוי או חמור של ישראלי! דין זה יכול להיות 'ממשק' מעניין בין דיני ישראל ודיני אומות העולם וביחסים בין יהודים וגויים שאולי בעלי החיים יגשרו ביניהם ויחשפו את האנושי והמשותף בין כל "באי עולם", אבל הגמרא דוחה הוכחה זו בשל דין "משום איבה" שהוא כמו "דרכי שלום", היינו שגם אם מהתורה אין חובה, חכמים התקינו לנהוג בהגינות עם גויים. ושוב מתהפך שם הגלגל כאשר הגמרא רוצה להביא ראיה מהפטור לפרוק חמור שטעון יין נסך שצער בעלי חיים הוא מדרבנן (כי אם היה מהתורה, מה אכפת לנו מה החמור סוחב על גבו), אבל מציעה את האפשרות שמדובר בטעינה ולא בפריקה וצער בעלי חיים הוא כן דין תורה. ולפי זה יש לפרוק גם חמור שטעון יין נסך ואולי גם עבודה זרה.

⁹ דלגנו על חלק מהדוגמאות בסוגיה שם היישר אל סופה, אל הדין: "אוהב לפרוק ושונא לטעון", היינו שאם לפני האדם שני מקרים ברגע נתון: לעזור לאדם שהוא אוהב לפרוק את המשא, או לסייע למי שהוא שונא לטעון את המשא (ההפך מפסוקי המקרא!), אזי

מסכת שבת קכח ע"ב – חילוץ בהמה בשבת ויום טוב

גמרא. אמר רב יהודה אמר רב: בהמה שנפלה לאמת המים¹⁰ - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, ואם עלתה - עלתה. מיתבי: בהמה שנפלה לאמת המים - עושה לה פרנסה במקומה בשביל שלא תמות. ... לא קשיא; הא - דאפשר בפרנסה, הא - דאי אפשר בפרנסה.¹¹ אפשר בפרנסה - אין, ואי לא - מביא כרים וכסתות ומניח תחתיה, והא קא מבטל כלי מְהִיכְנוּ! - סבר, מבטל כלי מהיכנו - דרבנן, צער בעלי חיים - דאורייתא, ואתי דאורייתא ודחי דרבנן.¹²

מסכת חולין דף ז עמוד ב – הפרדות הלבנות של רבי¹³

כי אתא, איתרמי על בההוא פיתחא דהו קיימין ביה כודנייתא חוורתא,¹⁴ אמר: מלאך המות בביתו של זה ואני אסעוד אצלו? שמע רבי ויצא לקראתו. אמר לו (רבי לפנחס בן יאיר): אמכור אותן. אמר לו: "ולפני עור לא תתן מכשול". - אפקיר אותן. - ירבה הנזק. - אעקר אותן. - איכא צער בעלי חיים. - קטילנא להו, - איכא בל תשחית.¹⁵

בראשית רבה לג א,ב,ג – ורחמיו על כל מעשיו

רבנו היה יושב ועמל בתורה לפני בית הכנסת של הבבליים בציפורי. עבר עגל אחד להישחט והתחיל גועה כאומר: "הצילני". אמר לו: ומה אני יכול לעשות לך? לכך נוצרת! וחשש רבי את שניו שלוש עשרה שנה. אמר ר' יוסי: כל אותן שלוש עשרה שנה שהיה רבי חושש את שניו לא הפילה עוברת בארץ ישראל ולא נצטערו היולדות. לאחר ימים עבר שרץ אחד לפני בתו ובקשה להורגו. אמר לה: בתי, הניחי לו, שכתוב: "ורחמיו על כל מעשיו".¹⁶

למרות שבד"כ מצוות פריקה קודמת (בשל חסרון כס ובשל צער בעלי חיים), העדיפות כאן היא לטעון עם השונא על מנת לכוף את היצר. אם כך, טוענת הגמרא, לא ייתכן שצער בעלי חיים הוא מהתורה! ותשובתה: אף על פי כן, חינוך האדם לכוף את יצרו הוא חשוב ביותר ועומד אפילו כנגד דין תורה! ראו הלכה זו ברמב"ם הלכות רוצח ושמירת הנפש פרק יג הלכה יג: "הפוגע בשנים אחד רובץ תחת משאו ואחד פרק מעליו ולא מצא מי שיטעון עמו, מצוה לפרוק בתחילה משום צער בעלי חיים ואחר כך טוען. במה דברים אמורים? בשהיו שניהם שונאים או אוהבים. אבל אם היה אחד שונא ואחד אוהב, מצוה לטעון עם השונא תחילה כדי לכוף את יצרו הרע". נראה שיש כאן דוגמא מיוחדת שבה רעיון חינוכי-אגדי גובר על ההלכה! הפוך מדין "והתעלמת" שגם הוא בנושא של פריקה וטעינה והשבת אבידה (ראו דברינו [גדול כבוד הבריות](#) בפרשה זו וכן [והתעלמת – פעמים שאתה מתעלם](#) בפרשת כי תצא). כך או כך, גם 'מתקפה' זו על דין צער בעלי חיים מהתורה נהדפת, אבל 'במחיר' של העדפת הערך החינוכי של האדם על פני צער בעלי החיים ודין התורה.

¹⁰ בשבת.

¹¹ היינו לפרנס את הבהמה, לתת לה אוכל שלא תמות ובצאת השבת יחלצו אותה.

¹² על בסיס המשנה שם שדנה אילו פעולות מותר לעשות בבעלי חיים בשבת ("כופין את הסל לפני האפרוחים כדי שיעלו וירדו. תרנגולת שברחה דוחין אותה ... מדדים עגלים וסייחים וכו'"), מביאה הגמרא את הצעתו של רבי יהודה בשם רב שאם בהמה נפלה בשבת לאמת המים (או לבור, מקווה מים) מותר להניח שם חפצים שיסייעו לה לצאת. אמנם, אם אפשר לתת לה אוכל במקומה על מנת שלא תמות - טוב. אבל אם אי אפשר, חוזרת הצעתו של רבי יהודה להציל אותה באמצעות כרים וכסתות. שואלת על כך הגמרא: והרי יש כאן איסור של ביטול כלי מהיכנו - משימוש הרגיל (פעולה שדומה לסתירה של בנין שהיא אסורה מדרבנן, רש"י ושטיינזלץ שם!) ותשובתה היא שצער בעלי חיים הוא מהתורה והוא דוחה איסור חכמים: "אתי דאורייתא ודחי דרבנן". לעומת זאת, ראו סוגיה הפוכה בדיני כלים הניטלים בשבת, בגמרא שבת קנד ע"ב, שרבן גמליאל לא עשה כמו רב יהודה ולא פרק את חמורו עד מוצאי שבת ומת החמור, משום שסבור היה שצער בעלי חיים דרבנן. דיון דומה מצוי גם ביום טוב, שוב בגמרא שבת קיז ע"ב (וביצה כו ע"א), בדין שור ובנו שנפלו לבור ביום טוב שר' יהושע מציע להערים ולהעלות את שניהם, בכך שיעלה תחילה את אחד מהם על מנת לשחוט ליום טוב, ואח"כ משנה את דעתו: "מערים ומעלה את השני". הגמרא שם מנסה לקשור את הצעת ר' יהושע לדין צער בעלי חיים וללמוד מכך שלשיטת ר' יהושע איסור צער בעלי חיים הוא מהתורה.

¹³ בסוגיה שם מסופר על דמותו הפלאית של פנחס בן יאיר (ראו דברינו [בין גמלינו של אברהם לחמורו של פנחס בן יאיר](#) בפרשת חיי שרה) ועל יחסיו עם רבי יהודה הנשיא. הקטע הקצר שהבאנו מתאר את המפגש ביניהם כאשר פנחס בן יאיר נענה להזמנתו של רבי לטעוד אצלו, אבל אמר שיעשה זאת בדרך חזרה מקיום מצווה (פדיון שבויים) שהוא ממנהר אליה כעת.

¹⁴ כאשר חזר פנחס בן יאיר ונכנס לביתו של רבי, נכנס בפתח שבו היו עומדות פרידות לבנות. פרידות אלה נחשבות לבהמה חזקה אבל גם מסוכנת (בבעיטותיה, ראו שטיינזלץ על הדף). ראו "מכת פרדה" בהמשך הגמרא שם וכן יומא מט ע"א. ראו גם סנהדרין קי ע"א ששלוש מאות פרדות לבנות נשאו את עושרו של קרח. מכאן ואילך נביא את הגמרא בתרגום לעברית.

¹⁵ ובעקבות חומרותיו של פנחס בן יאיר "גבה הר" בינו ובין רבי כמסופר בהמשך הגמרא שם. סיפור זה ומכלול יחסי רבי ופנחס בן יאיר ראויים לדיון בפני עצמם (ראו ירושלמי דמאי פרק א הלכה א), כאן רק נתעניין בצער בעלי חיים שבגיננו לא התיר פנחס בן יאיר לעקור את הפרדות הלבנות, הגם שיש בהן סכנה ועפ"י מקורות שראינו לעיל ניתן לדחות צער בעלי חיים בוודאי אם הוא מדרבנן. האם נוכל להוכיח מכאן שמקור זה סבור שצער בעלי חיים הוא מהתורה? ומה אם יש סכנה בבעל חיים כזה? האם לא נהרוג נחשים ועקרבים ואפילו זבובים ויתושים משום צער בעלי חיים? ומה בדיוק מציע פנחס בן יאיר לעשות עם פרדות אלה? כך או כך, ראו גם הגמרות בעבודה זרה יג ע"א ובבא בתרא כ ע"א על עיקור או "דילול" בהמה שאסורים מפני צער בעלי חיים. במקורות אלה אין דיון אם האיסור הוא מדרבנן או מדאורייתא והם מסתפקים בכך שהדבר אסור.

¹⁶ קטע זה בבראשית רבה מקורו בירושלמי כלאיים ט ג וכתובות יב ג (מובא גם בבבלי בבא מציעא פה ע"א, שם העגל בוכה בחיקו של רבי!). הבאנו קטע זה לא רק בשל דמותו של רבי יהודה הנשיא, כהמשך לגמרא חולין, אלא גם משום שכל המקורות שמצאנו על "צער בעלי חיים" הן מהתלמוד הבבלי. אם לא טעינו, המושג "צער בעלי חיים" לא נזכר בתלמוד הירושלמי. אבל נזכר הפסוק: "ורחמיו על כל מעשיו" (גם בבבלי: בבא מציעא הנ"ל, ברכות ז ע"ב ועבודה זרה ד ע"ב), שהוא אולי התחליף והמשלים לצער בעלי

תשובות רב נטרונאי גאון אורח חיים סימן נא – האכלת בעלי חיים במאכל בני אדם

מי שהלך בדרך ולית ליה תבנא וכסתא ואיכא פת בהדיה,¹⁷ מאכיל לבהמתו - דכי אמרינן (תענית כ ע"ב) מאכל אדם אין מאכילין אותו לבהמה,¹⁸ היכא דאית ליה מחיה בדבר אחר, אבל לית ליה מחיה בדבר אחר, שפיר דמי להאכילה פת, דקים לן צער בעלי חיים דאורייתא. ועוד, אמר רב יהודה אמר רב (יהודה) אסור לאדם שיטעום כלום קודם שיתן לבהמתו (ברכות מ ע"א, גיטין סב ע"א).¹⁹

מדרש אגדה (בובר) דברים כב י פרשת כי תצא – צער החמור לעומת השור

"לא תחרוש בשור ובחמור יחדיו", לפי שאין כוחם שוה. לפי שהשור מעלה גרה, ונראה לחמור כאלו אוכל ויהיה לחמור צער, צער בעלי חיים אסור:²⁰

ספר החינוך מצוה תקנ פרשת כי תצא – יש לבעלי החיים דאגה

שלא לחרוש בשור ובחמור יחדיו ... שורש המצוה כתב הרמב"ם ז"ל שהוא משורש איסור הרבעת הבהמה כלאים ... ואחר רשות אדוני הרב הנזכר והודאה על דברו הטוב, אענה אף אני חלקי ואומר כי מטעמי מצוה זו ענין צער בעלי חיים שהוא אסור מן התורה וידוע שיש למיני הבהמות ולעופות דאגה גדולה לשכון עם שאינם מינן וכל שכן לעשות עמהן מלאכה.²¹

ספר מסילת ישרים פרק יט – לא לצער שום בריה

והנה גמילות חסדים הוא עיקר גדול לחסיד ... ואמרו עוד (שבת קנ"א): ונתן לך רחמים ורחמך - כל המרחם על הבריות מרחמין עליו מן השמים,²² וזה פשוט, כי הקב"ה מודד מדה כנגד מדה ... ובכלל הענין הזה שלא לצער לשום בריה אפילו בעלי חיים ולרחם ולחוס עליהם, וכן הוא אומר (משלי י"ב): יודע צדיק נפש בהמתו, וכבר יש שסוברים (בי"מ ל"ב): צער בעלי חיים דאורייתא, ועל כל פנים דרבנן. כללו של דבר, הרחמנות וההטבה צריך שתהיה תקוע בלב החסיד לעולם, ותהיה מגמתו תמיד לעשות קורת רוח לבריות, ולא לגרום להם שום צער וכו'.²³

חיים. לנושא זה הקדשנו דף בשם **ורחמיו על כל מעשיו** בפרשת נח. מקור זה גם מעורר את הדילמה של היתר אכילת בשר ושחיטת בעלי חיים אל מול צער בעלי חיים, שנראה להלן ברמב"ם ורמב"ן.

¹⁷ אין לו תבן וקש רק פת. מאכל הבהמה נגמר ואין לו אוכל אחר לתת לה.

¹⁸ משום ביזוי אוכלין. ראו שם הסיפור על רב הונא שהיה קונה את כל הירק שנשאר בשוק לפני כניסת השבת וזורק לנהר על מנת שהסוחרים לא יקטינו את הסחורה שהם מביאים לשוק בשבוע הבא כשיראו שלא הכל נמכר.

¹⁹ אם אין לבהמה את האוכל שלה, מותר לאדם ואולי חייב, לתת לה לאכול מפתו. הדין שלמדנו בגמרא תענית שאין מאכילים בהמות במאכל בני אדם, נדחה מפני צער בעלי חיים שפשיטא עפ"י מקור זה שהוא מהתורה. גם מתשובות גאונים נוספות ומפירוש הר"ף נראה שלהלכה הם סוברים שאיסור צער בעלי חיים הוא מהתורה. כאן באנו לדין בראשונים שמנסים להכריע לכאן או לכאן אם צער בעלי חיים הוא איסור תורה או מדברי חכמים (בגמרא ראינו שאין הכרעה). נושא זה נסקר בהרחבה **במאמר של דר' אברהם שטיינברג** באתר דעת. מסקירה מקפת זו נראה שלדעת רוב הפוסקים איסור צער בעלי חיים הוא מהתורה, כאשר מצוות פריקה וטעינה בפרשתנו משמשת מקור חשוב. דעתו של הרמב"ם אינה פסקנית בנושא זה ויש שמבינים שהוא נוטה לאיסור תורה בעוד שאחרים מבינים שלדעתו האיסור הוא רק מדרבנן.

²⁰ כך בדומה גם בפירוש הדר זקנים דברים כב י: "לא תחרוש בשור ובחמור. לפי שהשור מעלה גרה והחמור אינו מעלה גרה וסבור החמור שהשור אוכל תמיד כשהוא חורש עמו ויש צער בעלי חיים. ולכן אסרה תורה לדבקם יחד ועל זה מתפאר איוב אם עלי אדמתי תזעק וכו' כי מעולם לא חרשתי בשור וחמור". כך גם בפירוש הרא"ש על הפסוק בתורה. השור גורם לחמור צער וזו אחריותו של האדם שרתם בעלי חיים שונים למשימה משותפת לא ראויה. כך אגב מביא גם פירוש חזקוני על הפסוק, שמוסיף עוד שני נימוקים: "לפי שהשור מלך בבהמות ועל דמותו כסא הכבוד והחמור בהמה בזויה אין הזווג נאה. דבר אחר: רחמיו של הקב"ה על כל מעשיו ואין כח החמור ככח השור". נימוק אחרון זה מפגיש שוב את דין צער בעלי חיים עם המוטיב: "ורחמיו על כל מעשיו" שהצענו לעיל על מנת לחבר את הירושלמי עם הבבלי.

²¹ אם נאמר שאיסור צער בעלי חיים הוא מהתורה, יש למצוא סמך לכך במקרא, גם אם לא נמנה מצווה זו כאחת מתרי"ג המצוות (אחת משס"ה מצוות לא תעשה). לעיל ראינו שמצוות טעינה ועוד יותר פריקה היא יכולה לשמש מקור בתורה, בא ספר החינוך ומציע את איסור חרישה בשור וחמור, ומדבריו ניתן שוב ללמוד שהוא בסייעת הסבורים שהאיסור הוא מהתורה. כאן האיסור ברור יותר: אל תרתום את השור והחמור יחדיו – אל תעשה פעולה שגורמת לצער. בעוד שבמצוות פריקה: "לא תראה את חמור אחיך" סובל - אל תעמוד מנגד, אל תימנע מפעולה. בהיבט ההלכתי-למדני איסור שור וחמור הוא אולי מקור חזק יותר משום שהוא "לא תעשה" קלאסי, אבל בהיבט האנושי-מוסרי מצוות פריקה היא דרישה חזקה יותר, משום שהיא משלבת עשייה לצד הימנעות מפאסיביות.

²² במצוות צדקה. ראו דברינו **לגלל חוזר הוא בעולם** בפרשת ראה וכן **מצוות צדקה** בפרשת בהר.

²³ ספר מסילת ישרים רואה בצער בעלי חיים חלק בלתי נפרד מהאיסור הכללי שלא לגרום צער לאף בריה. מניעת הצער (והקלת הסבל) היא חלק ממידת "הרחמנות וההטבה" שצריכה להיות בלב כל חסיד ואדם טוב-לב. היא חלק בלתי נפרד ממידת גמילות חסדים שבה הוא דן שם. בה בעת, מניעת הצער יסודה בחיבור הבסיסי של האדם עם עולם החי שסביבו: "יודע צדיק נפש בהמתו". משם היא עולה לאידיאה הרחבה של רחמנות והטבה ולגמילות חסדים, אבל היסוד הוא ארצי מאד – החיבור בין כל בעלי החיים. ראו דברינו **אדם ובהמה תושיע ה'** בפרשת נח. ומה בסוף קבלנו? כידוע, אין לאו איסור מפורש בתורה לא לצער אדם מסוים –

ספר מורה הנבוכים חלק ג פרק מח – איך נהלום את היתר השחיטה²⁴

ואמנם מצות שחיטת בהמה היא הכרחית, מפני שהמזון הטבעי לבני אדם הוא מין הזרעים והצומחים בארץ ומבשר בעלי חיים ... וכאשר הביא הכרח טוב המזון להריגת בעלי חיים, כיוונה התורה לקלה שבמיתות ואסרה שיענה אותם בשחיטה רעה ולא בנחירה ולא יחתך מהם אבר כמו שבארנו.²⁵ וכן אסר לשחוט אותו ואת בנו ביום אחד, להישמר ולהרחיק לשחוט משניהם הבן לעיני האם,²⁶ כי צער בעלי חיים בזה גדול מאד, אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים, כי אהבת האם ורחמיה על הולד אינו נמשך אחר השכל רק אחר פועל הכח המדמה הנמצא ברוב בעלי חיים כמו שנמצא באדם ...²⁷ ואם אלו הצערים הנפשיים חסה תורה עליהם בבהמות ובעופות, כל שכן בבני אדם.²⁸

ולא תקשה עלי באמרם על קן צפור יגיעו רחמיך וגו', כי הוא לפי אחת משתי הדעות אשר זכרנו, רוצה לומר דעת מי שחושב שאין טעם לתורה אלא הרצון לבד, ואנחנו נמשכנו אחר הדעת השני.²⁹

רמב"ן בראשית פרק א פסוק כט -

"הנה נתתי לכם את כל עשב זרע זרע" - לא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכול בשר, אך כל ירק עשב יאכלו יחדיו כולם, וכשבאו בני נח התיר להם בשר ... לשון רש"י ...³⁰

והיה זה, מפני שבעלי נפש התנועה יש להם קצת מעלה בנפשם, נדמו בה לבעלי הנפש המשכלת, ויש להם בחירה בטובתם ומזוניהם, ויברחו מן הצער והמיתה. והכתוב אומר: "מי יודע רוח בני האדם העולה היא למעלה ורוח הבהמה היורדת היא למטה לארץ" (קהלת ג כא).³¹ וכאשר חטאו, והשחית כל בשר את דרכו על הארץ, ונגזר שימותו במבול, ובעבור נח הציל מהם לקיום המין, נתן להם רשות לשחוט ולאכול, כי קיומם בעבורו.³² ...

ועם כל זה לא נתן להם הרשות בנפש ואסר להם אבר מן החי. והוסיף לנו במצות לאסור כל דם, מפני שהוא מעמד לנפש, כדכתיב: "כִּי נִפְּשׁ כָּל בְּשָׂר דָּמוֹ בְּנַפְשׁוֹ הוּא וְאִמְר לְבַנֵּי יִשְׂרָאֵל דָּם כָּל בְּשָׂר לֹא תֹאכְלוּ כִּי נִפְּשׁ כָּל בְּשָׂר

איסור כזה הוא ענין מוסרי ומצווה שכלית שהיא בגדר מידת הטוב והרחמנות (שהפוסקים מחפשים לה עוגן במצוות אחרות, כגון איסור אונאה). אבל איסור צער בעלי חיים הוא עפ"י דעת רוב הפוסקים איסור תורה ברור שיסודו במצוות פריקה או במצוות איסור חרישה בשור וחמור ונכלל (בעקיפין) בשס"ה מצוות לא תעשה. האדם נושע בזכות הבהמה.

²⁴ פרקים לא-מט בחלק ג של מורה הנבוכים מוקדשים לטעמי המצוות בחלוקה לקבוצות: עבודה זרה, מעשרות וצדקה, נזיקין, ממונות וכו'. פרק ג' דן בטעמי מאכלות אסורים. הנוסח הלהלן לקוח מפרויקט השו"ת של בר אילן שהועתק מדפוס וילנא תרס"ט. לנוסחים אחרים של מורה נבוכים, ראו מהדורת הרב קאפח מוסד הרב קוק תשל"ז וכן מיכאל שוורץ, אוניברסיטת תל אביב תשס"ג.

²⁵ רמב"ם רואה צורך להסביר איך מסתדר היתר לשחוט בעלי חיים (במקדש אפילו מצווה להביא קרבן שלמים ממנו האדם נהנה) עם איסור צער בעלי חיים. וכבר ראינו יסוד לדילמה זו לעיל, בסיפור על רבי והעגל.

²⁶ ראו הדיון באיסור זה בגמרא חולין דפים עח-עט שלהלכה האיסור הוא בן עם האם: "אותו ואת בנו נוהג בנקבות ואינו נוהג בזכרים", ושם גם הקשר הברור עם מצוות שילוח הקן: "לא תקח האם על הבנים". ראו דברינו [אותו ואת בנו](#) בפרשת אמור.

²⁷ והוא ממשך שם למצוות שילוח הקן בה הוא הולך עוד צעד ומציע בכלל להניח לאם ולאפרוחים או לביצים: "כי הביאים אשר שכבה האם עליהם והאפרוחים הצריכים לאמם על הרוב אינם ראויים לאכילה ... וכשישלח האם ותלך לה לא תצטער בראות לקיחת הבנים, ועל הרוב יהיה סבה להניח הכל". ראו דברינו [כי יקרא קן ציפור לפניך](#) בפרשת כי תצא.

²⁸ במשפט זה קושר הרמב"ם את צער בעלי החיים עם צער בני האדם, כפי שכבר ראינו לעיל בפרט במסילת ישרים. נכון שצעד בעלי החיים עומד בפני עצמו, כי "אין הפרש בין צער האדם עליו וצער שאר בעלי חיים", אבל בסופו של דבר המטרה היא לחנך את בני האדם לא לצער איש את רעהו. ברוח זו יש גם לראות את דברי הרמב"ם במורה הנבוכים חלק ג פרק יז שדן בהשגחה, ואלה דבריו שם: "ואמנם אמרם צער בעלי חיים דאורייתא, מאמרו על מה הכית את אתונך וגו', הוא על דרך ההשלמה לנו, שלא נלמד מדת האכזריות ולא נכאיב לבטלה ללא תועלת, אבל נכון אל החמלה והרחמנות, ואפילו באי זה בעלי חיים שיזדמן, אלא לעת הצורך, כי תאוה נפשך לאכול בשר, לא שנסחט ע"ד האכזריות או השחוק". בסופו של דבר אנחנו כן שוחטים בעלי חיים. האדם הוא חלק משרשרת המזון בעולם, אבל יש להסיר כל סיג של שחוק או אכזריות לפעולות בלתי נמנעות אלה. והרוצה להרחיב יעניין בפירוש רמב"ן למצוות שילוח הקן, דברים כ כו שמרחיב את דברי הרמב"ם, גם הוא בדברינו [כי יקרא קן ציפור לפניך](#) בפרשת כי תצא.

²⁹ רמב"ם מתעמת כאן עם הדעות שהתנגדו לדרישת טעמי המצוות. הוא מסכים שיש דעה כבר בחז"ל שנזכרת בגמרא ברכות לג ע"ב: "האומר על קן צפור יגיעו רחמיך ועל טוב יזכר שמך, מודים מודים - משתקין אותו ... מפני שעושה מדותיו של הקב"ה רחמים, ואינן אלא גזרות". רמב"ם לא מזכיר שם מי היא הדעה השנייה ואנו ניסינו לסייע בדברינו [על מידות, גזירות וטעמי המצוות](#) בפרשת כי תצא. נראה שגם בדף זה יש לא מעט סימוכין ל"דעת השני" - לשיטה המצדדת בלימוד טעמי המצוות.

³⁰ בקטע שהשמטנו, מתווכח רמב"ן עם רש"י שבני האדם לא אכלו עשב כחיות, אלא ירקות ופירות: "כל עשב זרע זרע וכל פרי עץ ... ואין מאכלם יחד כולם בשוה". לא זה עיקר עניינינו הפעם, אלא אימתי החלו חיות לטרוף ולאכול בשר.

³¹ כבר לא רק שיתוף בצער כמו שהרמב"ם מדגיש, אלא ברוח עצמה. מי יודע למי יש רוח יותר, לאדם או לבהמה? ועכ"פ, עובדה היא שבעלי החיים בוררים את מזונותיהם, יודעים מה טוב להם ומה מזיק להם, וידעים להישמר ולברוח מהסכנות. אין כאן רק יצר קיום, אלא גם "נפש התנועה" אשר דומה ל"נפש המשכלת" של האדם.

³² היות שהאדם (נח) הציל את החיות והבהמות שחטאו, הותר לו דווקא אחר המבול לשחוט מהם. קיומם של בעלי החיים הוא בעבור האדם. נראה פירוש קצת דחוק, אבל אין מנוס מלנסות להבין את השינוי הזה בתורה. האם העולם שלפני המבול היה אידילי מדי? האם כל זה המשך לגירוש גן העדן ולחיים אחרים מאלה שבבריאה הראשונה? כל זה נושא שמעבר לדף שלנו, לפרשת בראשית הבעל"ט. אך יש להעיר שגם כשהותר הבשר, הוא חזר ונתחם בתוך עבודת המקדש ומשהוקם המשכן צריך היה כל מי שחפץ לאכול בשר להביא אותו וקרבן שלמים למקדש (ויקרא פרק יז). ובספר דברים שוב הורחב היתר (דברים פרק יב, דברינו [כי ירחיב](#) בפרשת ראה).

דָּמוֹ הוּא כָּל אֲכָלְיוֹ וְיָרָתוֹ" (ויקרא יז יד), כי התיר הגוף בחי שאינו מְדַבֵּר³³ אחר המיתה, לא הנפש עצמה.³⁴ וזה טעם השחיטה, ומה שאמרו (ב"מ לב ב) צער בעלי חיים דאורייתא. וזו ברכתנו שמברך "אשר קדשנו במצותיו וצונו על השחיטה".³⁵

אור החיים בראשית כד יט – צער האדם קודם³⁶

"ותכל להשקותו ותאמר גם לגמליך אשאב".³⁷ עוד יתבאר על דרך אומרים ז"ל (ברכות מ א) בפסוק (דברים יא טו) ונתתי עשב בשדך לבהמתך וגוי שצריך אדם להקדים לתת מזון לבהמתו ואח"כ את עצמו.³⁸ ויש לך לדעת כי דוקא דאין כאן סכנה או צער, אבל בסכנה או בשיש צער, קודם יש לחוש לצערו ואחר כך בהמתו.³⁹ ולזה כששאל האיש הגמלאיני מעט, הרגישה הצדקת כי צמא למים היה ומצטער היה. לזה אמרה לו: "שתה". וכשנתנה לו שיעור ששיערה כי ודאי אין כאן חשש לצער הצמא: "ותכל להשקותו" – "ותאמר גם לגמליך אשאב" כי בגדר זה שאינך מצטער, אותם צריך להקדים.⁴⁰

שבת שלום מחלקי המים

מים אחרונים 1: מוטיב חיבור האדם והבהמה ראוי למסה רחבה בפני עצמה. מעט ממוטיב זה מצוי בדברינו הבאים: ורחמיו על כל מעשיו וכן אדם ובהמה תושיע ה' וגם אם אדם חטא בהמה במה חטאה? בפרשת נח, אותו ואת בנו בפרשת אמור, כי יקרא קן ציפור לפניך בפרשת כי תצא וכן אנשי נינוה ביום הכיפורים.

מים אחרונים 2: באשר לנושא איסור אכילת בשר לפני המבול והיתר שחיטה ואכילת בשר אחריו, וההבחנה בין הבהמה (והחיה) ובני האדם, ראו שגם הדגים והעופות היו בכלל האיסור (גמרא סנהדרין נט ע"ב) והותרו אחר המבול. ובדגים אין שחיטה. האם הם מחוץ לדין צער בעלי חיים?

³³ האדם הוא חי מדבר, כל שאר בעלי החיים הם חי שאינו מדבר (לא בטוח שהמדע המודרני יסכים עם זה).

³⁴ הדם הוא נפש החיה והבהמה והנפש לא הותרה, רק הגוף.

³⁵ נראה שכוונתו שכאשר מברכים את ברכת השחיטה: "אשר קדשנו במצוותיו וצונו על השחיטה" יש לכוון שתי כוונות: האחת מעשית, שישחט בזריזות ובמינימום צער וכאב לבהמה ויזהר שלא לגרום צער מיותר לבעל החיים, והשנייה דתית, שרק בזכות שקדשנו במצוותיו והתיר לנו את השחיטה, אני הולך לעשות את המעשה הזה. בין כך ובין כך, גלשנו לנושא המורכב של התרת אכילת בשר דווקא אחר המבול, שהוא כאמור עניין לעצמו.

³⁶ הכל כבר בספר בראשית במעשה עבדי בתי אבות ומעשיה של רבקה.

³⁷ על מנת להבין את פירוש אור החיים להלן, כדאי לבחון את שלושת הפסוקים שם: "וַיִּרֶץ הָעֶבֶד לְקִרְיָתָהּ וַיֹּאמֶר הַגְּמִיאֲנִי נָא מֵעַט מִיָּם מִפְּדֶךָ: וַתֹּאמֶר שְׂתֵה אֲדֹנָי וַתִּמְהַר וַתִּרְדַּךְ פְּדָה עַל יָדָהּ וַתִּשְׁקֶהּ: וַתִּכַּל לְהִשְׁקֹתָהּ וַתֹּאמֶר גַּם לְגַמְלֶיךָ אֶשְׂאֵב עַד אִם כָּלוּ לְשִׁתָּהּ". מעט מים מבקש העבד. רבקה מורידה את הכד שעל שכמה ומשקה אותו ופונה להשקות הגמלים "עד אם כילו לשתות". לצורך השקיית הגמלים היא שואבת מים.

³⁸ ובגמרא גיטין סב ע"א: "אסור לו לאדם שיטעום כלום עד שיתן מאכל לבהמתו". ראו דברינו ואכלת ושבעת בפרשת עקב.

³⁹ לעיל ראינו את הדגש הרב על צער בעלי חיים, ראו בפרט מסילת ישרים לעיל והערתנו עליו. בא אור החיים ומזכיר לנו שהאדם קודם. אולי גם במעין "אל תהי צדיק הרבה".

⁴⁰ לאחר מסע ארוך מגיעים עבד אברהם וגמליו אל חרן, צמאים מהדרך הארוכה. את מי נשקה קודם? התורה אמנם אינה שיש לתת תחילה אוכל לבהמה, אבל מה עם האדם? הפשרה: לתת תחילה מעט מים לאדם, כפי שביקש אליעזר, ואז להשקות את הגמלים "עד אם כילו לשתות". ראו פירוש זה גם במשך חכמה על הפסוק: "ותאמר גם לגמליך אשאב. למדנו שאדם צריך לחוש לעצמו ושמירתו על עצמו, ולאליעזר, אחרי שבקש "הגמיעיני נא" נתנה לו. אבל בהמות, משום צער בעלי חיים מוטל על אחר כמו על הבעלים". את השקיית הגמלים לא ביקש אליעזר. את זה עשתה רבקה מדעת עצמה בשל צער בעלי חיים שמוטל על כל אדם ולכל אדם ולבהמתו. ואם נחזור ונשאל: צער בעלי חיים מהתורה ומניין? התשובה היא: בוודאי, כבר בספר בראשית במעשי האבות והאמהות היא מצויה! ואין זה דין תורה בלבד, אלא מנהג העולם כולו, גם בארם, גם בחרן. והרוצה להרחיב יענין בפירוש רש"י הירש לבראשית כד כה שאומר דברים דומים.